

Ірина Грабовська

Гендерно марковані метаморфози слів у сучасній українській мові: соціокультурний зріз

Аналізується гендерна специфіка вживання слів в українській мові, прослідковуються зміни, пов'язані із розширенням соціальних ролей жінок.

The gender specific of the use of words in Ukrainian is analysed, the changes, related to expansion of social roles of women are observed.

Українська мова, як і будь яке живе утворення, постійно зазнає змін та розвитку. До того ж є очевидним, що «мовне питання не можна розглядати ізольовано від усєї політичної, соціально-економічної та культурної ситуації» [2, с. 233], яка існує в країні. І це стосується будь якої проблеми, в тому числі і заявленої даною розвідкою.

Зміни у мові відбуваються постійно. Проте, окремі сегменти мови розвиваються нерівномірно. Якщо подивитись на проблему мовних метаморфоз з точки зору гендерної проблематики, можна констатувати, що сьогодні активно гендерованими стають поняття, пов'язані зі специфікою трудової чи суспільної діяльності особистості. Так вже звичними і широко вживаними стали такі гендерно марковані поняття, як лікар/лікарка, вчитель/вчителька, продавець/продавщиця, асистент/асистентка, аспірант/аспірантка, студент/студентка, школяр/школярка, письменник/письменниця тощо. Рідше вживаються, проте існують як повноправні такі терміни, як професор/професорка, інтелігент/інтелігентка, курсант/курсантка, підписант/підписантка, діяч/діячка. Не важко помітити, що термін набув звичності у звучанні та став достатньо широко використовуватись по мірі того, як розширювало межі свого існування саме означуване явище, а саме: жінки у вищих навчальних закладах, в медичних установах, в школах, в громадському житті тощо. Проте, і тут є винятки. Попри широку представленість ще у часи радянської влади жінок на інженерних посадах, так і не виробилось поняття-відповідник слову інженер жіночого роду. Чимало сучасних дослідників звернули увагу на те, що сама суспільна практика «дооформлює» чоловічий рід багатьох понять до жіночого, і починають функціонувати пари-відповідники, що означають певну професію чи рід занять. І тому, як зауважують сучасні дослідниці, в українській мові немає відповідника слову академік, оскільки і в академії наук України серед більше 150 академіків налічується всього лише три жінки. Неприродно звучить у цьому контексті слово академічка, яке пропонують ввести деякі науковці. До того ж, інтелектуальним сленгом давно вже заангажовано саме цей термін для означення академічної бібліотеки. Немає в українській мові і відповідника жіночого роду таким термінам, як шофер, пілот, космонавт,

астроном, міліціонер тощо. Не важко помітити, що ці професії не є розповсюдженими серед жіноцтва країни.

Цікавими є історичні аналогії зі сфери «професійної» зайнятості чоловіків та жінок України. Так, дослідниця демонології українців Карпат Н. Левкович зазначає: «...у карпатських говірках дуже часто зустрічаються корелятивні пари «ворожка-ворожбит», «знахар-знахарка», «чарівник-чарівниця» [3, с. 127].

Сьогодні досить бурхливо обговорюються проблеми вживання деяких понять, пов'язаних із політичними реаліями існування української спільноти. Зокрема, періодично у пресі та на наукових конференціях, в наукових та студентських аудиторіях виникають обговорення правомірності вживання в повсякденному спілкуванні та науковому дискурсі такого терміну як «політичка» чи «політикиня». Ще і до цього часу абсолютна більшість журналістів послуговується визначенням «жінка-політик», таким чином уникаючи витворення та вживання слова політик у жіночому роді та стосовно жінок. Гендерні дослідниці, вказуючи на таку штучно витворену гендерну нечутливість українських ЗМІ, наполягають, що «політикиня» щодо жінки в політиці, так само як і депутатка, замість жінка-депутат вже давно на часі, оскільки Україна вже має жінок – реальних політиків. Політикиня широко вживається в текстах таких вчених, як О.Кісь, М.Маєрчик, О.Плахотнік, журналістки і письменниці – Л.Таран.

Вочевидь, варто погодитись із твердженням, наприклад, Т.Мельник, яка зазначає, що термін «політикиня» витіснить словосполучення «жінка-політик» при тій умові, коли прихід українських жінок у владу стане справді масовим. Варто додати, що це відбудеться і при тій умові, коли українська жінка, крім того, що стане звичним явищем у політиці, підніметься на верхні щаблі ієрархічної владної драбини. Адже за статистикою вже сьогодні на найнижчих щаблях виконавчої влади (голова сільради, наприклад) переважають за чисельною представленістю саме жінки. Коли ж буде досягнуто гендерного балансу і на рівні прийняття відповідальних рішень загальнодержавного масштабу, тоді саме життя вимагатиме для такого феномену адекватного означення і саме тоді, а не в академічних аудиторіях, буде вирішено остаточно, чи стане українська жінка «політичкою»/ «політикинею»,

чи так і залишиться назавжди відповідником чоловікові - жінкою-політиком. Адже ж на сьогодні є дуже поширеним, в тому числі і в українських ЗМІ, вживання терміну «канцлериня» замість канцлер Німеччини відносно Анхели Меркель. Видається, що це відбувається ще і завдяки тому, що в особі цієї жінки маємо приклад справді сильного політика і відповідального національного лідера.

Повертаючись до термінів політикиня/політичка, варто зазначити, що, в українській мові, можливо, приживуться і дві форми, так, як то сталося з поняттями поет/поетка/поетеса. Щоправда, щодо останнього терміну, дехто із сучасних філологів кваліфікує його як кальку з російської (поэтесса). Проте, у даному контексті, оскільки нас цікавить певне поняття саме як соціокультурний феномен, мусимо констатувати, що воно є ширше вживаним, ніж характерне, наприклад, для української інтелектуальної діаспори слово «поетка». І це є складною та серйозною проблемою України, проте дана проблема не є предметом цієї розвідки, тому обмежимося лише поглядом на неї такого визначного вченого, яким є І.М.Дзюба. Він пише: «Очевидним є і те, що в Україні українська мова – мова т.зв. «титульної», корінної і найчисельнішої нації – не є повно присутньою в суспільному житті. Вона витіснена на периферію засобів масової інформації, наукового життя, зрештою і міського побуту – за винятком міст Західної України. «Працездатність» української мови паралізується, а таким чином гальмується і її внутрішній розвиток, звужується простір спілкування нації. Відповідно панівні висоти посідає – або, щоб уникнути асоціацій, пов'язаних зі словом «панівний», - переважною в багатьох сферах життя є російська мова, російська культура, звичайно, не в їхній натуральності, а у специфічній редукованості запозичення» [2, с. 232].

На жаль, більшість досліджень із мовного питання сьогодні так чи інакше не можуть уникнути проблеми довкола української мови чи мовної ситуації в Україні. «Це тема не нова – вже хтосьна з яких часів. І може скластися враження, що це суто наш, український, безнадійний привілей у добу високих технологій, клонування і гендерних студій», - констатує І. Дзюба [2, с. 231].

У західній культурній традиції маємо на сьогодні досить серйозні феміністичні розвідки із мовного питання чи більш широко – феміністичну лінгвістичну критику як досить цікавий і самостійний напрямок у науковому дискурсі постмодерну. Деякі із дослідниць навіть стверджують про укорінену мізогінію будь-якої мови, витвореної і пристосованої до патріархатної культури. Науковці 90-их років ХХ ст, виявивши, на їх думку, чіткі розбіжності в мові чоловіків і жінок, зробили спробу обґрунтувати гіпотезу щодо проблеми «непорозуміння» між чоловіками та жінками. Ця гіпотеза стверджувала, що жінки і

чоловіки, використовуючи одні й ті ж слова та форми, вкладають у них різний зміст. В основу даного підходу, представленого, зокрема, Д. Танненом, Дж. Гамперсом та інш. було покладено постулат про те, що спілкування між чоловіками та жінками є прикладом міжкультурної комунікації. І як при взаємодії різних культур обов'язково виникає певне непорозуміння між ними в силу існуючої унікальності кожної, так і у міжособистісному діалозі представників так званої «жіночої» та «чоловічої» культури виникають непорозуміння. На думку дослідників, гендерна сегрегація в дитинстві приводить до вироблення у чоловіків і жінок різних моделей спілкування, що потенційно загрожує взаємним непорозумінням, оскільки кожен із комунікантів виходить зі своїх власних очікувань та настанов [1, с. 90].

Дотримуючись вище викладеної гіпотези можна стверджувати, що вже сама мова, транслуючи переважно чоловічі способи ословлення світу (адже, як бачимо і на прикладах утворення нових термінів, де жіночий рід є похідним від чоловічого) є мізогінічною, отже дискримінаційною щодо жінок. Проте, наступні роздуми з цього приводу є набагато переконливішими та справедливішими: «Думається все ж, що говорити про різний сенс у випадку комунікації чоловіків та жінок, які представляють одну і ту ж саму культуру, було б перебільшенням, тим більше, коли «діалог» відбувається в контексті, спільному і для чоловіка, і для жінки (наприклад, професійному). Безумовно, можна говорити про різні комунікативні стилі, як це робить Д.Таннен, але, поділяючи точку зору М.Кімела, ми передбачаємо, що чоловіки – не вихідці з Марсу, і жінки – не вихідці з Венери, ми всі походимо з планети Земля... Інша справа, що, як пише В.Вулф, чоловік нехтує тим, що не здатен зрозуміти» с.90. І далі: «Для таких мислительок, як Ю. Кристева, Л. Ірігаре, Х. Сіксу, М. Віттіг, чоловічий контроль над мовою – це не просто питання про значення слів, а центральне для усіх його структур. За Вітті, мова – це інструмент, ніякою мірою не мізогіністичний за своєю структурою, але таким він є, безумовно, у своєму застосуванні...» [1, с. 91].

Щодо морального боку цієї проблеми, то тут варто керуватися принципами, подібними до виявлення позиції мовця відносно рідної мови: «на моральний осуд заслуговує не мова, якою розмовляє людина, а сама людина, якщо вона зрікається рідної мови або погано володіє нею» [4, с. 97].

Таким чином, мова активно реагує на вихід українського жіноцтва у соціальний простір, мовні трансформації найбільш помітні у професійній сфері. Мовна практика українців все активніше заперечує вираз С. Моема, який вважався довгий час універсальною формулою співіснування статей: «Світ – дім чоловіка, дім –

світ жінки». І хоча саме в мові фіксується гендерна асиметрія, через наявність якої деякі дослідники говорять про патріархатність та мовну мізогінію, видається більш переконливим приписувати ці явища носіям мови більшою мірою, ніж самій мові. Що ж до самих мовних метаморфоз, пов'язаних із гендерними особливостями, варто очікувати, як видається, подальшого поглиблення мовної розмаїтості стосовно утворення нових слів, здатних відтворювати у мові гендерну специфіку розвитку українського соціуму. І цей процес варто оцінювати як позитивний.

1. Власова Т.И., Скиба Э.К. Гендер и феминистская теория в философии постмодерна: Монография /

Т.И. Власова, Э.К. Скиба. – Дн-вск: Изд-во Маковецкий, 2011. – 124 с. 2. Дзюба І. Україна в пошуках ідентичності /Іван Дзюба // Український історик. Журнал українського історичного товариства. Т. XL VOL. Сорокаліття «Українського історика». Ювілейне видання. – Нью-Йорк - Київ – Львів – Острог – Торонто - Париж. – 2003. – С. 214 – 238. 3. Левкович Н. Персонажна система демонології українців Карпат: гендерний аспект /Надія Левкович // Гендерна проблематика та антропологічні горизонти: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 26-27 травня 2011 року. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. – С. 126-128. 4. Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / Пилип Селігей. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 118с.

Тетяна Ємець

Від українофільства до інтегрального націоналізму

Розвиток українського руху у модерну добу відбувався у напрямку від культурництва до націоналізму, від формування еліти та просвітництва народу до становлення державності. Інтегральний націоналізм Д. Донцова став одним із визначальних чинників українського руху на етапі державотворення.

The development of the Ukrainian movement in modern day occurred in the direction from Culurnitstvo toward nationalism, from foundation of elite and enlightenment of the nation to establishment of state. Integral Nationalism of D. Dontsov became one of the determining factors of the Ukrainian movement on the stage of establishing of state.

Сучасна українська держава постала як результат тривалого процесу націєтворення. Вивчення особливостей становлення української державності у модерну епоху може бути використано для аналізу суспільних трансформацій та подолання проблем сучасного українського націєтворення, зокрема, складнощів долучення України до загальносвітового цивілізаційного процесу. Тому ретроспективне вивчення українського руху залишається актуальним, попри більш ніж двадцятилітню історію незалежності. Вивченню модерного українського націєтворення присвячені дослідження численних українських та зарубіжних вчених: Я. Грицака, Я. Дашкевича, О. Забужко, А. Капелера, З. Когута, В. Лісового, І. Лисяка-Рудницького, І. Лосева, М. Поповича, М. Русина, С. Світленка, В. Шандри та інших.

Модерне українське націєтворення розпочалося, як і в більшості європейських держав, у ХІХ ст., яке не дарма називають століттям національного відродження. Але передували українському ренесансу зміни, що розпочалися в попередню епоху, коли, на думку М. Поповича, завдяки світоглядному впливові на своїх сучасників видатного українського мислителя Г. Сковороди такі високі слова, як «гідність і чеснота» стало можливим застосовувати до будь-якого соціального стану. Було здійснено вихід за рамки станової корпоративної моралі, переважаючої у середньовіччі. Припинилась монополія

шляхетства на поняття честі: «Вчення Сковороди про нерівну рівність переносить центр ваги з рівного розподілу життєвих благ на рівний розподіл чеснот, отже, людина низького суспільного становища може бути вищою від високопоставленої особи з погляду відповідності своїм природним чеснотам» [11, с. 249]. Ці ідеї Г. Сковороди знаходять своє продовження у ХІХ ст. у діячів українського народництва, які вважали саме селянськими національною ідентичністю, тому що українська еліта на той час була значною мірою асимільованою, спольщеною або зросійщеною. Народники прагнули дати селянським масам знання про звичайну українську історію, зробити народ реальною рушійною силою національного поступу. Ф. Матушевський, громадський діяч та публіцист, який належав до наступників та спадкоємців справи українських народників, у 1909 р. писав про те, що в першій половині ХІХ ст. зростала увага до народних звичаїв та наголошував, що етнографічними розвідками зацікавилась, насамперед, освічена інтелігенція недержавних народів. Зокрема, поляки, які незадовго перед тим втратили державність: «Спочатку в основі цього руху лежить чисто стихійне почуття любови до рідної країни і її народу, замилювання історичним минулим, жаль за ним і бажання воскресити його принаймні в думках і в живому образі. А потім ці стихійні почуття, наслідком яких було збирання зразків і пам'яток народної творчості, підготов-